

واکاوی و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر دین‌پذیری دانشجویان

ابراهیم میرشاه جعفری^۱

محسن تقی‌زاده^۲

چکیده

هدف: هدف پژوهش، «واکاوی و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر دین‌پذیری دانشجویان» است. **روش:** روش تحقیق، توصیفی از نوع پیمایشی و جامعه آماری، دانشجویان دانشگاه اصفهان (در مقاطع کارشناسی، کارشناسی ارشد، دکترا) بود که با نمونه‌گیری تصادفی ساده انتخاب شده‌اند. پرسشنامه محقق‌ساخته مورد استفاده دارای ۴۵ سؤال است که روایی آن از طریق روایی محتوا صورت گرفت و پایایی آن از طریق آزمون آلفای کرونباخ ۰/۸۹ تعیین شد. تجزیه و تحلیل اطلاعات با استفاده از آمار استنباطی با نرم‌افزار SPSS انجام شد. **یافته‌ها:** شش عامل رسانه، دولتمردان، مبلغان مذهبی، نهادهای مذهبی، خانواده و آموزش در دین‌پذیری دانشجویان مؤثر بوده‌اند. همچنین در بین دختران و پسران، در بین عوامل مؤثر بر دین‌پذیری تفاوت معناداری وجود ندارد و در بین مقاطع تحصیلی در عوامل رسانه، مبلغان مذهبی، خانواده و آموزش تفاوت معناداری وجود ندارد؛ ولی در عامل دولتمردان و نهادهای مذهبی در بین دانشجویان کارشناسی ارشد و کارشناسی تفاوت معناداری وجود دارد. نتایج پژوهش نشان داد که از نظر دانشجویان، عوامل دولتمردان، مبلغان مذهبی، رسانه، خانواده، آموزش و نهادهای مذهبی، به ترتیب بیشترین تأثیر را در دین‌پذیری دانشجویان دارند. **نتیجه‌گیری:** مقاله در زمینه واکاوی عوامل مؤثر بر دین‌پذیری دانشجویان، عوامل مختلفی را شناسایی کرده که عوامل دولتمردان، مبلغان مذهبی، رسانه، خانواده، آموزش و نهادهای مذهبی به ترتیب بیشترین تأثیر را در دین‌پذیری دانشجویان دارند که نیازمند توجه بیشتر این عوامل در دین‌پذیری دانشجویان و نوجوانان است و باید برنامه‌ها و تلاش بیشتری را در این زمینه به کار ببندند تا نوجوانانی معتقد و متدین تربیت کنند که بتوانند باعث ترقی و پیشرفت جامعه شوند.

واژگان کلیدی: واکاوی، اولویت‌بندی، دین‌پذیری، مقطع تحصیلی.

دریافت مقاله: ۹۴/۰۹/۰۱؛ تصویب نهایی: ۹۵/۰۵/۲۳.

۱. دکترای برنامه ریزی درسی، استاد گروه برنامه‌ریزی درسی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه اصفهان.
۲. دانشجوی دکترا برنامه‌ریزی درسی (نویسنده مسئول). دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی دانشگاه اصفهان/نشانی: اصفهان، میدان آزادی، دانشگاه اصفهان، دانشکده علوم تربیتی / شماره: ۰۳۱۳۷۹۳۴۱۱۴ / Email: mohsentaghizadeh333@gmail.com

الف) مقدمه

یکی از روحيات پر ارزش بشری که نتیجه روحیه حق‌طلبي و فضيلت‌خواهی است، دين‌پذیری می‌باشد. این روحیه به اعتراف بسیاری از روان‌شناسان، در آغاز دوران جوانی به شدت فعال شده، رشد می‌یابد. توجه در سخنان پیامبر اکرم(ص) و پیشوایان دینی، به روشنی این واقعیت را بیان می‌کند که جوانان هرگاه در خلأ اعتقادی و فقر دینی واقع شده‌اند، به صورت وسیعی به دين گرایش یافته‌اند. از نمونه‌های کهن آن می‌توان به گروندگان به حضرت موسی و مسلمانان صدر اسلام اشاره کرد. قرآن در باره ایمان آورندگان به حضرت موسی می‌فرماید: «فَمَا آمَنَ لِمُوسَى إِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِنْ قَوْمِهِ عَلَى خَوْفٍ مِنْ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِمْ أَنْ يَفْتِنَهُمْ وَإِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِي الْأَرْضِ وَإِنَّهُ لَمِنَ الْمُسْرِفِينَ» (یونس: ۸۳)؛ سرانجام، کسی به موسی ایمان نیاورد، مگر فرزندان او؛ در حالی که بیم داشتند از آنکه مبادا فرعون و سران آنها ایشان را آزار رسانند و در حقیقت؛ فرعون در آن سرزمین برتری جوی و از اسراف‌کاران بود.

نکته جالبی که در این آیه به چشم می‌خورد این است که اولاً، جوانان و فرزندان از پیشگامان در قبول دين بودند و ثانياً، جوانان با وجود ترس از عواقب دين، باز هم حاضر نبودند از دين دست بردارند. علاوه بر این، فطرت و سرشت انسان بر اساس دين‌خواهی و خداجویی است که این روح فطرت به همراه ديگر نیروهای بشری، در زمان جوانی رشد کرده و قدرت بیشتری پیدا می‌کند: «فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ» (روم: ۳۰)؛ پس روی خود را با گرایش تمام به حق، به سوی این دين کن با همان سرشتی که خدا مردم را بر آن سرشته است. آفرینش خدای تغییر‌پذیر نیست. این است همان دين پایدار، ولی بیشتر مردم نمی‌دانند.

منظور از «فِطْرَتَ اللَّهِ»، در آیه مزبور، فطرت توحید و یکتاپرستی است (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۲). پیامبر اکرم(ص) فرمود: «هر مولودی بر اساس فطرت خداشناسی به دنیا می‌آید تا اینکه والدینش او را به یهودی یا نصرانی در می‌آورند». (همان، ج ۳)

تمایل فطری جوانان به مذهب بسیار شدید است. روان‌شناسان می‌گویند: بین بحران تکلیف و جهشهای مذهبی ارتباط غیر قابل انکاری وجود دارد. توجه به این نکته لازم است که روحیه دين‌پذیری در بین جوانان، مانند ديگر نیروهای جوانی، بر اثر گذر ایام ضعیف می‌شود. از این رو، چنانچه اولیای جوان نتوانند چنین فرصت مناسبی را غنمیت شمارند، در فرصتهای بعدی به سختی می‌توانند وظیفه تعلیم آداب و احکام دینی را نسبت به آنها انجام دهند (معافی و اشرفی، ۱۳۹۲). شاید به همین دلیل است که طبق تعالیم اسلامی، باید آموزش دینی پسران را در هفت سال سوم؛ یعنی از ۱۴ سالگی، آغاز کرد. امام صادق(ع) می‌فرماید: «پسر بچه تا هفت سال بازی کند و در هفت سال ديگر نوشتن می‌آموزد و در هفت سال ديگر حلال و حرام (احکام دینی) را بیاموزد» (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۶). از آنجا که جوانی حساس‌ترین، پراهمیت‌ترین و

واکاوی و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر دین‌پذیری دانشجویان ۳۴۷

ظریف‌ترین دوره زندگی انسان و دوره حیات عقلی و شکوفایی قوای نفسانی است، در فرهنگ غنی اسلامی از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار است و جوان در قیامت، حسابرسی جداگانه‌ای دارد؛ اما کمتر کسی است که پیش از فرارسیدن خزان پیری‌اش، قدر آن را بشناسد. کسانی که در جوانی وظایف خود را به خوبی انجام می‌دهند و از نیروهای خویش به درستی بهره‌برداری می‌کنند، موجبات سعادت حال و آینده خود را یکجا فراهم می‌آورند و زمینه خوشبختی تمام ایام عمر خویش را مهیا می‌سازند. (معافی و اشرفی، ۱۳۹۲)

آموزش، تربیت و اثرپذیری جوان از همه بیشتر است؛ چرا که قلب و ذهن جوان خالی از هر نوع مشغله‌ای است و آماده برای هر نوع آموختن. فطرت پاک و روح لطیف او سخن حق را بهتر می‌پذیرد؛ چنان که امیرالمؤمنین علی(ع) می‌فرماید: «همانا دل جوان، مانند زمین خالی است که هر چه در آن افکنده شود آن را می‌پذیرد» (نهج‌البلاغه، نامه ۳۱). همچنین امام صادق(ع) می‌فرماید: «جوانان را دریاب؛ زیرا آنان شتاب بیشتری نسبت به هر [امر] نیکویی دارند». با توجه به نکاتی ذکر شده و از آنجا که در جامعه امروزی ما ساخت جمعیت، جوان است و حدود نیمی از جمعیت کشور را جوانان تشکیل می‌دهند و نقش بسزایی در پیشبرد اهداف کشورمان دارند، جایگاه ایشان از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. اگر بذریکی‌ها و پاک‌ی‌ها را در بستر زمین قلب و روح جوانان افشاند، ثمرات پربهایی در زندگی آتی خود و هم‌نوعان خویش به بار خواهند آورد؛ چرا که نوجوانان با داشتن ذهنی کنجکاو، آماده دریافت هرگونه اندیشه‌های متنوع می‌باشند. در این میان اگر به وسیله افکار و اندیشه‌های صحیح تغذیه شوند، راه درست را خواهند یافت و اگر آنها به درستی با الگوهای دینی آشنا شوند و بدانند رفتارشان فقط مدیون و پاسخگوی خالق خویش است در آن صورت کمتر دچار انحراف می‌شوند. بنابر این قراگرفتن این افراد در یک چارچوب ارزشی - اخلاقی و متکی بر مبانی اعتقاد دینی، آن چنان آنها را نظامند و اصولی بار خواهد آورد که زرق و برقهای ظاهری زندگی، ایشان را متزلزل نخواهد ساخت. (منظری توکلی و کهندل، ۱۳۹۰)

بنابر این، نمی‌توان تأثیر دین و مذهب را بر افراد، به خصوص نوجوانان انکار کرد. نقش دین علاوه بر ایجاد هماهنگی و تعادل در غرایز و نهاد انسان، باعث بازگشت به خویش‌تر شدن می‌شود؛ یعنی انسان را از بی‌خودی درآورده و با مبدا خود آشنا می‌سازد تا دچار حیرانی و سرگردانی نشود (کافمن، ۱۹۸۱؛ کرک باتریک، ۱۹۹۵). به همین دلیل، بررسی علمی دین و دینداری در جامعه و به خصوص در بین قشر دانشجویی، ضرورت و اهمیت خاصی دارد که در ذیل به چند مورد آن اشاره می‌شود:

۱. دین در جامعه ما در سطوح مختلف آن نفوذ پایداری دارد و در شکل‌دهی به کنشهای افراد مؤثر است.

۱. Kaufman

۲. Kirkpatrick

۳۴۸ ♦ مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی ۶۸

۲. دین زیربنای سایر نهادها (سیاست، آموزش و پرورش و...) است و در سیاستگذاری و برنامه‌ریزی برای آنها به صورت مبنا عمل می‌کند.
۳. دین منشأ تحولات و دگرگونی‌های عمده (انقلاب اسلامی و...) بوده و در اکثر تحولات جامعه (جنبش مشروطه، ۱۵ خرداد ۱۳۴۲ و...) نقش مؤثری داشته است.
۴. دین و دینداری از عوامل عمده برای دستیابی به قدرت سیاسی محسوب می‌شود. پس ضروری است این پدیده مهم که به هر نحوی در جامعه ما چه در سطح خرد (بین افراد) و چه در سطح کلان (ساختارها) نفوذ و اعتباری خاص دارد، به صورت علمی مطالعه شود.
۵. دینداری، جلوه و مصداق دین است و برای آنکه بدانیم وضعیت دینداری در واقعیت و در جامعه چگونه است، ضروری است به دینداری پرداخته شود.
۶. از آنجا که دانشجویان، گردانندگان فردای جامعه ما می‌باشند، مطالعه روحیات و نگرشهای آنان در عرصه‌های مختلف خصوصاً به لحاظ دینداری و جهت‌گیری دینی می‌تواند دورنمایی از وضعیت آتی جامعه، به خصوص نگرش مدیران، کارشناسان و گردانندگان فردای جامعه ایران ترسیم کند. همچنین تفکرات و نگرشهای این گروه از جوانان، نمایانگر میزان موفقیت و اثرگذاری نهادهای دینی جامعه است. (شجاعی زند و همکاران، ۱۳۸۵)
۷. یکی از پیامدهای اجتماعی دین، همبستگی اجتماعی است. انسان موجودی اجتماعی و ناگزیر از تشکیل اجتماع است. در زندگی اجتماعی مقوله‌هایی چون: ثروت، قدرت و سایر امور دنیوی، رقابت‌پذیر و کشمکش‌زاینده و امور معنوی و باورهای مذهبی می‌توانند در تقلیل نزاعها و تخفیف رنجهای ناشی از چالشهای انسانی توفیق یابند.
۸. از دیگر پیامدهای مثبت دینداری افراد در سطح اجتماع عبارتند از: برپایی عدالت اجتماعی، آزادی‌بخشی، زدودن خرافه‌ها و بسترسازی برای تعالی فرهنگ و تمدن. بر این اساس، افول دینداری در جامعه به منزله بروز برخی مسائل انسانی و برخی از بحرانهای اجتماعی است. (ادمی و کشانی، ۱۳۹۲)

ب) پیشینه

با توجه به اهمیت دینداری در جوامع مختلف، به خصوص جمهوری اسلامی ایران، در سالهای اخیر تحقیقات مختلفی در این باره انجام گرفته است که به چند نمونه اشاره می‌شود.

یافته‌های تحقیق حسین سراج‌زاده (۱۳۷۷) با عنوان «نگرش و رفتارهای دینی نوجوانان تهران و دلالت‌های آن برای نظریه سکولار شدن» حاکی از این است که طبقات اجتماعی جامعه که بر اساس مناطق مختلف در

۳۴۹ واکاوی و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر دین‌پذیری دانشجویان

نظر گرفته شده‌اند، از درجات دینداری متفاوتی برخوردارند. طبقات پایین‌تر جامعه (مناطق جنوبی تهران) گرایش دینی قوی‌تری نسبت به طبقات بالاتر جامعه (مناطق شمالی تهران) داشته‌اند. در این پژوهش، محقق رابطهٔ منزلت اجتماعی پایین‌تر، دینداری قوی‌تری نسبت به افراد با منزلت بالاتر داشته‌اند. همچنین در رابطه با جنسیت با دینداری، نمرهٔ تدوین دختران اندکی بیش از پسران بوده است که این اختلاف از لحاظ آماری معنادار نبوده است.

نتایج تحقیق محمدرضا طالبان (۱۳۷۸) با عنوان «خانواده، دانشگاه و جامعه‌پذیری جوانان» نشان می‌دهد که دینداری نوجوانان خانواده‌های تحصیل‌کرده، کمتر از نوجوانان در خانواده‌هایی با تحصیلات کمتر یا بی‌سواد است و خانواده‌های تحصیل‌کرده فشار کمتری به فرزندان خود برای انجام مناسک دینی می‌آورند.

سید محمد میرسنده (۱۳۸۳) در تحقیق خود با عنوان «مطالعهٔ میزان و انواع دینداری دانشجویان» به این نتایج رسید: میزان حضور در دانشگاه‌ها تنها با واسطه و میزان پیروی از روحانیت رابطه منفی دارد. در بین متغیرهای فردی، جنسیت نشان‌دهندهٔ تفاوت معنادار دینداری زنان و بالاتر بودن میزان دینداری آنها نسبت به مردان است. همچنین میزان تحصیلات والدین در مواردی رابطهٔ معناداری با برخی از انواع دینداری دارد.

لیلا معافی و عباس اشرافی (۱۳۹۲) تحقیقی با عنوان «عوامل مؤثر بر دین‌پذیری و دین‌گرایی جوانان از دیدگاه جوانان» انجام داده‌اند که به این نتایج دست یافتند: نوع تربیت خانواده‌ها، رابطهٔ دوستان و همسالان، عملکرد افراد مذهبی، رسانه‌های گروهی و شناخت اراده فردی، بر دین‌پذیری جوانان تأثیر دارد. در جامعهٔ دانشجویی و دانش‌آموزی نیز بیشترین تأثیر را به ترتیب شناخت و آگاهی از دین، نوع تربیت خانواده، عملکرد مریبان و افراد مذهبی، رابطهٔ دوستان و همسالان و رسانه‌های گروهی دارند.

عبدالرضا ادهمی و سعید کشانی (۱۳۹۲) تحقیقی با عنوان «بررسی عوامل اجتماعی بر دینداری، مطالعه موردی جوانان شهر تهران» انجام داده‌اند که نتایج تحقیق حاکی از آن است که ابعاد مناسکی، اعتقادی، عاطفی و پیامدی، به ترتیب بیشترین روابط همبستگی را با متغیرهای مستقل تحقیق (آموزش رسمی مذهبی، آموزش غیر رسمی مذهبی، خانواده، دوستان، سرمایهٔ اجتماعی، رسانه، سن، جنسیت، میزان تحصیلات) داشته‌اند. از سوی دیگر؛ آموزش رسمی، دوستان مذهبی، خانواده مذهبی، آموزش غیر رسمی، رسانه، سن و سرمایهٔ اجتماعی بیشترین همبستگی را با ابعاد مختلف دینداری (مناسکی، اعتقادی، عاطفی و پیامدی) داشته‌اند. نوع روابط میان این متغیرها با دینداری عموماً مثبت و در سطح متوسط تا قوی است.

«ورود به دانشگاه و تغییر نگرش»، عنوان پژوهشی است که ریچارد بی. فانک و فرن کا. ویلیتس (۱۹۸۷) منتشر کرده‌اند. هدف تحقیق مذکور، بررسی رابطهٔ بین ورود به دانشگاه و تغییرات گرایشی در دو حوزهٔ

۳۵۰ ♦ مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی ۶۸

خاص با نقشهای جنسیتی - سنتی و اعتقادات مذهبی بود. نتایج کلی تحقیق نشان داد، افرادی که وارد دانشگاه می‌شوند در حوزه‌هایی چون: گرایش به مذهب و نقشهای جنسیتی - سنتی، تفاوت معناداری با هم‌تایان غیردانشگاهی خود پیدا کرده‌اند.

فرا تحلیل سارگلو^۱ (۲۰۱۰) روی مطالعات دین و شخصیت در نمونه‌ها و کشورهای مختلف نیز نشان می‌دهد که همه ابعاد دینی (دینداری، معنویت و بنیادگرایی) به طور مثبت با توافق و وجدانی بودن همبستگی داشته و توافق و وجدانی بودن نیز به عنوان ویژگی‌های عمده شخصیت دیندار ظاهر می‌شوند که در میان ابعاد متفاوت دینداری، بافت (جنسیت، سن، گروه، کشور و ...)، سنجشهای شخصیت، مدل و سطح، همسانند و می‌توانند به عنوان عوامل تعیین کننده از تغییرپذیری فردی در دینداری در نظر گرفته شوند.

با توجه به ضرورت و اهمیت دین در جمهوری اسلامی ایران، به خصوص در میان قشر تحصیل کرده و دانشجو و با علم اینکه عوامل مختلفی در دین‌پذیری دخیلند، تحقیقات بسیار اندکی در مورد عوامل مؤثر بر دین‌پذیری در کشور انجام گرفته است. بنابر این، این پژوهش درصدد است تا به واکاوی و شناسایی این عوامل پرداخته، سپس با توجه به درجه اهمیت، به اولویت‌بندی آنها بپردازد و در صورت لازم پیشنهادهایی را برای دین‌پذیری دانشجویان ارائه کند.

ج) روش

تحقیق حاضر، توصیفی از نوع پیمایشی بوده، به دنبال واکاوی و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر دین‌پذیری دانشجویان است. جامعه آماری تحقیق شامل کلیه دانشجویان دانشگاه اصفهان در سه مقطع کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری در رشته‌های مختلف در سال تحصیلی ۹۵-۹۴ است که نمونه‌ای با حجم ۱۶۵ نفر به روش نمونه‌گیری تصادفی ساده انتخاب شد. ابزار گردآوری اطلاعات پرسشنامه محقق ساخته بوده است که بر اساس مطالعات گسترده و مبانی نظری و تجربی و متناسب با تحقیق، مؤلفه‌های اصلی و اساسی در دین‌پذیری استخراج شدند که عبارتند از: آموزش، خانواده، نهادهای مذهبی، مبلغان دینی، دولت‌مردان و رسانه‌های جمعی. سپس برای هر یک از مؤلفه‌ها، گویه‌هایی تدوین و در نهایت، پرسشنامه‌ای با ۴۵ سؤال بسته پاسخ در طیف پنج‌گزینه‌ای (با سطوح پاسخ کاملاً موافقم، موافقم، تا حدودی، مخالفم، کاملاً مخالفم) با نمره‌گذاری از خیلی کم به خیلی زیاد طراحی شد. برای روایی پرسشنامه از روایی محتوا استفاده شد. به دلیل اینکه پرسشنامه محقق ساخته بود، در اختیار چند نفر از متخصصان امر گذاشته شد که پس از اعمال نظرات و انجام اصلاحات، مورد تأیید آنها قرار گرفت. برای سنجش پایایی از آلفای کرونباخ استفاده شده

۱. Saroglou

۳۵۱ \diamond واکاوی و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر دین‌پذیری دانشجویان

است. ابتدا پرسشنامه به صورت آزمایشی بین ۳۰ نفر از دانشجویان که به صورت تصادفی انتخاب شدند، اجرا شد. نتایج آزمون آلفای کرونباخ گویای این مطلب است که پرسشنامه از پایایی مطلوبی برخوردار است؛ به طوری که ضریب پایایی آن ۰/۸۹ است. در نهایت پرسشنامه نهایی با ۴۵ گویه بین نمونه‌ها توزیع شد. برای تجزیه و تحلیل داده‌های نهایی، ابتدا تمامی پرسشنامه‌ها در محیط نرم‌افزار SPSS وارد شد و تجزیه و تحلیل داده‌های حاصل از پرسشنامه با استفاده از آزمون تی تک نمونه‌ای، تی مستقل، آزمون واریانس یک‌راهه، آزمون تعقیبی توکی و آزمون رتبه‌بندی فریدمن انجام شده است.

د) یافته‌ها

برای بررسی شناسایی عوامل مؤثر بر دین‌پذیری دانشجویان از آزمون تی تک‌نمونه‌ای استفاده شده که نتایج آزمون در جدول ۱ قابل مشاهده است.

جدول ۱: نتایج آزمون تی تک‌نمونه‌ای با میانگین فرضی ۳

مؤلفه‌ها	تعداد	درجه آزادی	میانگین	انحراف معیار	اختلاف میانگین‌ها	تی	سطح معناداری (sig)
رسانه	۱۶۵	۱۶۴	۴/۰۳۷	۰/۸۰۸	۱/۰۳۷	۱۶/۴۶۹	۰/۰۰۰
دولتمردان	۱۶۵	۱۶۴	۴/۳۷۳	۰/۸۰۸	۱/۳۷۳	۲۱/۸۳۱	۰/۰۰۰
مبلغان مذهبی	۱۶۵	۱۶۴	۴/۲۶۶	۰/۶۷۵	۱/۲۶۶	۲۴/۰۸۲	۰/۰۰۰
نهادهای مذهبی	۱۶۵	۱۶۴	۳/۸۴۸	۰/۸۶۶	۰/۸۴۸	۱۲/۵۷۸	۰/۰۰۰
خانواده	۱۶۵	۱۶۴	۴/۱۰۹	۰/۶۲	۱/۱۰۹	۲۲/۹۵۷	۰/۰۰۰
آموزش	۱۶۵	۱۶۴	۴/۰۱۱	۰/۶۹۳	۱/۰۱۱	۱۸/۷۳۷	۰/۰۰۰

همان‌طور که در جدول ۱ مشاهده می‌شود ۱۶۵ نفر به سؤالات این قسمت پاسخ دادند. از سوی دیگر، در این پژوهش شش عامل به عنوان عوامل مؤثر بر دین‌پذیری دانشجویان دانشگاه اصفهان در نظر گرفته شده بود که باتوجه به نتایج به دست آمده از جدول ۱، سطح معناداری همه شش عامل از سطح ۰/۰۵ بیشتر بوده و بنابر این معنادار بودند ($p < 0/05$). علاوه بر این، اختلاف میانگینها نشان می‌دهد که مؤلفه دولتمردان با اختلاف مثبت (۱/۳۷۳) نسبت به میانگین فرضی تحقیق، مهم‌ترین عامل مؤثر از دیدگاه دانشجویان بوده است.

برای بررسی تفاوت میانگین مؤلفه‌ها در دو گروه دانشجویان دختر و پسر، از آزمون تی مستقل استفاده شده که نتایج آن در جدول ۲ قابل ملاحظه است.

جدول ۲: نتایج آزمون تی مستقل در تفاوت میانگینها در دانشجویان پسر و دختر

سطح معناداری (sig)	تی	درجه آزادی	میانگین		تعداد		مؤلفه‌ها
			پسران	دختران	پسران	دختران	
۰/۹۷۷	-۰/۲۹	۱۶۳	۴/۰۳۴	۴/۰۳۸	۷۰	۹۵	رسانه
۰/۹۱۲	۰/۱۱۱	۱۶۳	۴/۲۷۲	۴/۲۶۱	۷۰	۹۵	دولتمردان
۰/۷۳۷	-۰/۳۳۷	۱۶۳	۴/۳۴۸	۴/۳۹۱	۷۰	۹۵	مبلغان مذهبی
۰/۱۲۷	-۱/۵۳۲	۱۶۳	۳/۷۲۸	۳/۹۳۶	۷۰	۹۵	نهادهای مذهبی
۰/۲۴۸	-۱/۱۵۹	۱۶۳	۴/۰۴۴	۴/۱۵۷	۷۰	۹۵	خانواده
۰/۳۸۶	۰/۸۶۹	۱۶۳	۴/۰۶۶	۳/۹۷۱	۷۰	۹۵	آموزش

نتایج به دست آمده از جدول ۲ نشان می‌دهد که سطح معناداری به دست آمده در تفاوت میانگینها در بین دو گروه دانشجویان دختر و پسر در همه مؤلفه‌ها از سطح ۰/۰۵ بیشتر بوده و بنابر این، بین دانشجویان دختر و پسر در بین عوامل مؤثر بر دین‌پذیری تفاوتی وجود ندارد. برای بررسی اختلاف میانگینها در بین مقاطع مختلف از آزمون واریانس یک‌راهه استفاده شده که نتایج آزمون در جدول ۳ قابل ملاحظه است.

جدول ۳: نتایج آزمون واریانس یک‌راهه در تفاوت میانگینها در مقاطع تحصیلی

سطح معناداری (sig)	اف	میانگین			تعداد			مؤلفه‌ها
		دکتری	ارشد	کارشناسی	دکتری	ارشد	کارشناسی	
۰/۹۴۱	۰/۰۶۱	۴/۰۳۸	۴/۰۱	۴/۰۵۹	۲۹	۶۳	۷۳	رسانه
۰/۰۴۸	۳/۰۹	۴/۵۱۷	۴/۵۰۷	۴/۲	۲۹	۶۳	۷۳	دولتمردان
۰/۴۸	۰/۷۳۷	۴/۴۰۳	۴/۲۴۶	۴/۲۸۸	۲۹	۶۳	۷۳	مبلغان مذهبی
۰/۰۱	۴/۷۵۶	۳/۶۸۲	۳/۶۶	۴/۰۷۶	۲۹	۶۳	۷۳	نهادهای مذهبی
۰/۹۰۳	۰/۱۰۲	۴/۱۱۲	۴/۰۸۳	۴/۱۳۱	۲۹	۶۳	۷۳	خانواده
۰/۲۵۷	۱/۳۷۱	۴/۱۷۲	۳/۹۱۸	۴/۰۲۷	۲۹	۶۳	۷۳	آموزش

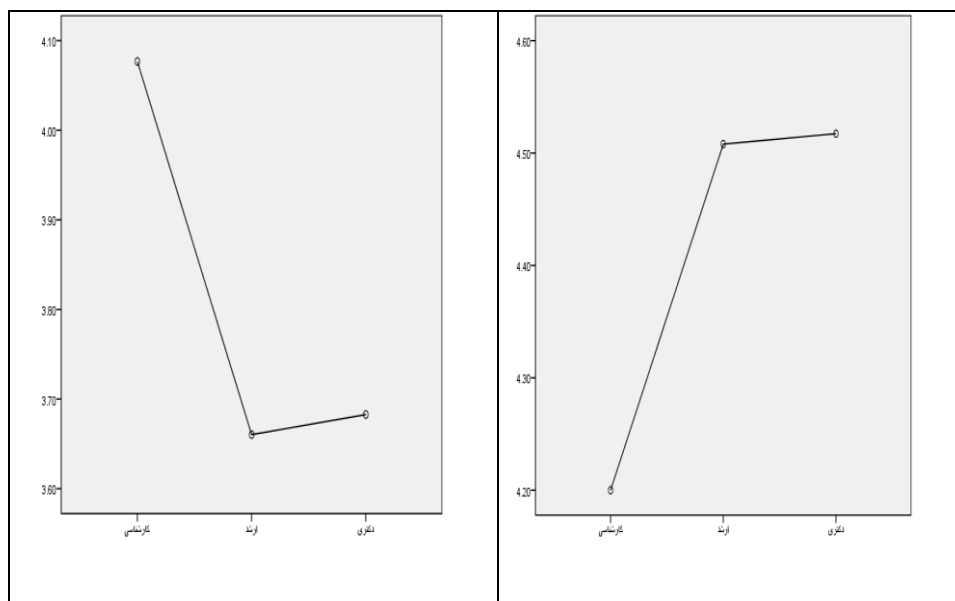
نتایج آزمون واریانس یک‌راهه در جدول ۳ نشان می‌دهد که بین مقاطع تحصیلی مختلف در مؤلفه‌های رسانه، مبلغان مذهبی، خانواده و آموزش از آنجا که سطح معناداری مشاهده شده آنها از سطح ۰/۰۵ بزرگ‌تر به دست آمده، بنابراین اختلافی بین گروههای مختلف تحصیلی و این مؤلفه‌ها وجود ندارد. اما در مؤلفه‌های دولتمردان و نهادهای مذهبی، سطح معناداری مشاهده شده به ترتیب ۰/۰۴۸ و ۰/۰۱ به دست آمده که از سطح ۰/۰۵ کوچک‌تر بوده و بنابر این مقاطع مختلف تحصیلی در این مؤلفه‌ها باهم اختلاف دارند. از این رو برای نشان دادن دقیق اختلافها که در بین کدام گروهها مشهود است، از آزمون تعقیبی توکی استفاده شد که نتایج آن در جدول ۴ قابل مشاهده است.

۳۵۳ \diamond واکاوی و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر دین‌پذیری دانشجویان

جدول ۴: آزمون تعقیبی توکی برای نشان دادن محل اختلافها

مؤلفه‌ها	تحصیلات	اختلاف میانگینها	خطای معیار	سطح معناداری (sig)
دولتمردان	کارشناسی-ارشد	-۰/۳۰۷	۰/۱۳۷	۰/۰۴۷
نهادهای مذهبی	کارشناسی-ارشد	۰/۴۱۶	۰/۱۴۵	۰/۰۱۳

باتوجه به نتایج آزمون تعقیبی در جدول ۴، می‌توان دریافت که اختلاف میانگین بین دو گروه کارشناسی و ارشد در مؤلفه‌های دولتمردان و نهادهای مذهبی وجود دارد. از آنجا که سطح معناداری مشاهده شده از این مؤلفه‌ها از سطح ۰/۰۵ کوچک‌تر بوده، بنابر این اختلاف میانگینها معنادار است. از سوی دیگر، با مشاهده اختلاف میانگینها می‌توان دریافت که دانشجویان کارشناسی ارشد نسبت به دانشجویان کارشناسی عامل دولتمردان را مهم‌تر می‌دانند. همچنین، دانشجویان کارشناسی نسبت به دانشجویان کارشناسی ارشد عامل نهادهای مذهبی را مهم‌تر می‌دانند. برای سهولت تشخیص محل اختلافها در عوامل، از نمودار خطی استفاده شده که در ذیل قابل مشاهده است:

نمودار خطی آزمون تعقیبی برای تمایز محل اختلافها

نمودار خطی سمت راست (مؤلفه دولتمردان) نمودار خطی سمت چپ (مؤلفه نهادهای مذهبی)

همان‌طور که در نمودار خطی قابل مشاهده است، در نمودار سمت چپ، دانشجویان کارشناسی بیشتر از دانشجویان کارشناسی ارشد مؤلفه نهادهای مذهبی را مهم می‌دانند و از سوی دیگر، در نمودار خطی سمت راست، دانشجویان ارشد نسبت به دانشجویان کارشناسی، مؤلفه دولتمردان را مهم می‌دانند.

۳۵۴ ♦ مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی ۶۸

برای رتبه‌بندی فاکتورها از دیدگاه کل دانشجویان، از آزمون رتبه‌بندی فریدمن استفاده شد که نتیجه آزمون در جدول ۵ قابل مشاهده است.

جدول ۵: نتایج آزمون فریدمن برای رتبه‌بندی مؤلفه‌ها

سطح معناداری Asymp. Sig	Chi-Square	درجه آزادی	تعداد	رتبه میانگین	مؤلفه‌ها
۰/۰۰۰	۱۰۱/۵۴۵	۵	۱۶۵	۴/۴۶	دولتمردان
				۴/۱۲	ملبغان مذهبی
				۳/۲۹	رسانه
				۳/۲۸	خانواده
				۳/۰۴	آموزش
				۲/۸۱	نهادهای مذهبی

نتایج جدول ۵ نشان می‌دهد که سطح معناداری به دست آمده برای رتبه‌بندی میانگینها (۰/۰۰۰) از سطح معناداری ۰/۰۵ کوچک‌تر بوده و بنابر این، رتبه‌بندی‌ها معنادار است. به عبارتی؛ بین رتبه میانگینها اختلاف وجود دارد. از این رو با توجه به میانگینها، مؤلفه دولتمردان (با میانگین ۴/۴۶) دارای بالاترین میانگین و رتبه نسبت به سایر مؤلفه‌ها در فاکتورهای دین‌پذیری از دیدگاه دانشجویان بوده است. مؤلفه ملبغان مذهبی (با میانگین ۴/۱۲) نیز در رتبه دوم قرار می‌گیرد. علاوه بر این، مؤلفه نهادهای مذهبی با میانگین ۲/۸۱ دارای پایین‌ترین رتبه در بین کل عوامل بوده است.

هـ) بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به اینکه پژوهش حاضر با هدف «واکاوی و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر دین‌پذیری دانشجویان» انجام گرفت، یافته‌های پژوهش نشان داد که فاکتورهای مختلفی در دین‌پذیری نقش دارند که از جمله آنها می‌توان به: آموزش، خانواده، نهادهای مذهبی، ملبغان مذهبی، دولتمردان و رسانه‌های جمعی اشاره کرد. یافته‌های این پژوهش با یافته‌های معافی و اشرفی (۱۳۹۲) و در بعضی از مؤلفه‌ها با پژوهش /دهمی و کشانی (۱۳۹۲) و نیکخواه (۱۳۹۰) همخوانی دارد.

۳۵۵ واکاوی و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر دین‌پذیری دانشجویان

بران^۱ در تبیین دینداری از تفاوت‌های جنسیتی مبتنی بر موقعیت اقتصادی جامعه استفاده می‌کند. از نظر وی، مردان در مقایسه با زنان وقت کمتری برای فعالیت‌های مذهبی و مناسک آن سپری می‌کنند. این بدان دلیل است که آنها نسبت به زنان فرصت کمتری برای انجام فرایض دینی در اختیار دارند. بنابر این، مردها در برخی از ابعاد دینداری و به ویژه دینداری مناسکی، حضور کم‌رنگ‌تری در برگزاری و حفظ الگوهای دینی دارند. بران بر نوع اجتماعی شدن زنان و مردان که منجر به تفاوت‌های جنسیتی دینی آنان شده است نیز تأکید می‌کند. از نظر وی، تفاوت نقش‌پذیری دینی جنسیتی در جوامع مختلف بسته به چارچوب اقتصادی آن جامعه متفاوت است (بران، ۲۰۰۴). هر چند میانگین دینداری زنان کمی بیشتر از میانگین دینداری مردان است و نتایج تحقیقات سراج‌زاده (۱۳۷۷)، میرسنده‌سی (۱۳۸۳)، قربانی (۱۳۸۳)، تامنن^۲ (۱۹۹۴) این را تأیید می‌کند، ولی همان‌طور که گفته شد، فرضیه ما شناسایی عوامل مؤثر بر دین‌پذیری دانشجویان از نظر دانشجویان دختر و پسر بود که تفاوت معناداری در بین آنها مشاهده نشد و از آنجا که تحقیقی هماهنگ با این فرضیه یافت نشد، نتایج این فرضیه مختص به این پژوهش است.

میزان آموزش رسمی و غیر رسمی دینی در فرایند زندگی بر دینداری افراد مؤثرند. از سوی دیگر همچنان که پیتر برگر^۳ به نقش تحصیلات و آموزش‌های دانشگاهی اشاره می‌کند، در برخی از رشته‌های تحصیلی نسبت به سایر رشته‌ها التزام کمتری نسبت به دینداری مشاهده می‌شود (سراج‌زاده، ۱۳۸۴). دینداری در گروه‌های مختلف تحصیلی از لحاظ آماری تفاوت معناداری با یکدیگر دارند. به گونه‌ای که هر چه تحصیلات پایین‌تر باشد، میزان دینداری بالاتر است. همچنان که تحقیق میرسنده‌سی (۱۳۸۳) آن را تأیید می‌کند. برخی از دانشمندان علوم اجتماعی استدلال کرده‌اند که جوامع شهری جدید «تحصیلات» را شاخص اصلی منزلت و موقعیت اجتماعی محسوب می‌کنند (ینگهارت، ۱۳۸۲).^۴ همچنین تحقیق سراج‌زاده (۱۳۷۷) و طالبان (۱۳۷۸) نشانگر همین موضوع است. طبیعی است که والدین تحصیل کرده دانشگاهی به منظور حفظ منزلت و موقعیت اجتماعی خانواده اصرار دارند که فرزندانشان بیشتر درس بخوانند تا مثل آنها تحصیلات عالی به دست آورند. میزان دینداری دانش‌آموزانی که دارای منزلت اجتماعی پایین‌تری اند، نسبت به کسانی که منزلت اجتماعی بالاتری دارند، قوی‌تر است. همچنین به عقیده وبر^۵ با افزایش تحصیلات و افزایش آگاهی شناختی از عقلانیت انسانی، از اهمیت اعتقادات دینی کاسته می‌شود (ینگهارت، ۱۳۸۲). از آنجا فرضیه تحقیق ما این بود که بین مقاطع تحصیلی از نظر فاکتورهای مؤثر بر دین‌پذیری تفاوت وجود دارد و همان‌طور که در یافته‌ها مشاهده شد تفاوتی بین این فاکتورها وجود نداشت مگر در دو مقطع کارشناسی و

۱. Bran

۲. Tamney

۳. Berger

۴. Inglehart

۵. Weber

کارشناسی ارشد در دو مؤلفه نهاد‌های مذهبی و دولتمردان و از آنجا که تحقیقی مشابه با این فرضیه یافت نشد، نتایج این فرضیه مختص به این پژوهش است.

چنانچه می‌دانیم در دین‌پذیری عوامل متعددی نقش دارند؛ با این حال برخی از متغیرها نقش مهم‌تری در دین‌پذیری یا مسئله‌آمیز شدن آن دارند؛ عواملی نظیر آموزش، خانواده، نهاد‌های مذهبی، مبلغان مذهبی، دولتمردان، رسانه‌های جمعی. تحقیقاتی مانند پژوهش معافی و اشرفی (۱۳۹۲)، عواملی مانند خانواده، دوستان و همسالان، افراد مذهبی، رسانه‌های گروهی، اراده فردی، شناخت و آگاهی از دین و معلمان را جزء عوامل مؤثر در دین‌پذیری می‌دانند. /دهمی و کشانی (۱۳۹۲) نیز عوامل مؤثر بر دینداری را عواملی مانند آموزش رسمی مذهبی، آموزش غیر رسمی مذهبی، خانواده، دوستان، سرمایه اجتماعی، رسانه، سن، جنسیت و تحصیلات می‌داند. همان‌طور که می‌بینید، هیچ‌کدام از این تحقیقات رتبه‌بندی از اینکه کدام یک از این عوامل بیشترین تأثیر را دارند، انجام نمی‌دهند. اما در این پژوهش مطابق با آخرین فرضیه تحقیق که رتبه‌بندی فاکتورهای مؤثر بر دین‌پذیری است، با توجه به داده‌ها، رتبه‌بندی انجام شد. همان‌طور که در یافته‌ها مشاهده شد، بیشترین تأثیر به ترتیب متعلق به دولتمردان، مبلغان مذهبی، رسانه، خانواده، آموزش و نهاد‌های مذهبی است و از آنجا که تحقیقی همخوان با این فرضیه پژوهشی یافت نشد، نتایج این فرضیه مربوط به این پژوهش است.

پیشنهادها

همان‌طور که نتایج این پژوهش نشان داد، دولتمردان و مبلغان مذهبی از اصلی‌ترین عوامل دین‌پذیری دانشجویانند که می‌توانند با برنامه‌ریزی، طرح اسلامی کردن دانشگاهها را به سرانجام برسانند که می‌تواند فضای دینی را بر دانشگاهها حاکم کند و زمینه دین‌پذیری را در دانشگاهها بالا ببرد.

با همت و تلاش دولتمردان و مبلغان مذهبی می‌توان محتوا و سرفصل دروس را تغییر داد و بیشتر رنگ و روی مذهبی و اسلامی به این سرفصلها و دروس داد و اگر اساتید متناسب با این دروس تدریس کنند، دیگر شاهد تبلیغات سکولاریستی در دانشگاهها نخواهیم بود.

طبق نتایج این پژوهش؛ دولتمردان، مبلغان مذهبی و رسانه، بیشترین تأثیر را در دین‌پذیری دانشجویان دارند که این عوامل می‌تواند ارتباط بین حوزه و دانشگاهها را بالا ببرد. این ارتباط خود می‌تواند فضای دانشگاهها را به سمت و فضای اسلامی و معنوی سوق دهد.

همان‌طور که نتایج این پژوهش نشان داد، دولتمردان، مبلغان مذهبی، رسانه و خانواده به ترتیب بیشترین تأثیر را در دین‌پذیری دانشجویان دارند. لذا این عوامل می‌توانند نیروها و دانشجویان توانمندی را تربیت کنند تا بتوانند جامعه خود را راهبری و از افتادن عرصه به دست ناهالان جلوگیری کنند.

دولتمردان، مبلغان مذهبی، رسانه و خانواده می‌توانند در جامعه جوی فرهنگی ایجاد کنند که زمینه‌های فراگیری بیشتر و جذب ارزشهای دینی را در دوران کودکی فراهم کند و با نهادینه کردن دین و ارزشهای دینی در وجود کودک، زمینه‌های درک بیشتر ارزشهای دینی را در نوجوانی و در دانشگاهها فراهم کند.

منابع

- نهج البلاغه. ترجمه محمد دشتی (۱۳۷۹). قم: مشهور.
- ادهمی، عبدالرضا و سعید کشانی (۱۳۹۲). «بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر دینداری، مطالعه موردی جوانان شهر تهران». فصلنامه علمی و پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی - واحد شوشتر. سال هشتم، ش ۱: ۲۱۰-۱۷۹.
- اینگلهارت، رونالد (۱۳۸۲). تحول فرهنگی در جوامع پیشرفته صنعتی. ترجمه مریم وتر. تهران: کویر.
- سراج‌زاده، حسین (۱۳۸۴). چالش‌های دین و مدرنیته. تهران: طرح نو، چ دوم.
- سراج‌زاده، سید حسین (۱۳۷۷). «نگرشها و رفتارهای دینی نوجوانان تهرانی». نمایه پژوهش. سال دوم، ش ۸-۷: ۱۰۵-۲۹.
- شجاعی زند، علیرضا؛ سارا شریعتی مزینانی و رامین حبیب‌زاده خطبه‌سرا (۱۳۸۵). «بررسی وضعیت دینداری در بین دانشجویان». فصلنامه مطالعات ملی، سال هفتم، ش ۲: ۸۱-۵۵.
- طالبان، محمدرضا (۱۳۷۸). «خانواده، دانشگاه و جامعه‌پذیری جوانان». نامه علوم اجتماعی، ش ۱۳: ۵۴-۲۷.
- قربانی، جعفر (۱۳۸۳). رابطه جهت‌گیری دینی با صفات عمده شخصیت در آزمون ۱۶pf. پایان‌نامه کارشناسی ارشد روان‌شناسی. تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- کلینی، محمدبن یعقوب (۱۳۶۵). الکافی. تهران: دارالکتاب الاسلامیه.
- مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ ق). بحارالانوار. بیروت: دارالاحیاء التراث العربی.
- معافی، لیلیا و عباس اشرفی (۱۳۹۲). «عوامل مؤثر بر دین‌پذیری و دین‌گریزی جوانان از دیدگاه جوانان». معرفت، سال بیست و دوم، ش ۱۹۴: ۲۸-۱۳.
- منظری توکلی، علیرضا و مریم کهندل (۱۳۹۰). «بررسی رابطه دینداری و عزت نفس دانش‌آموزان دختر دوره متوسطه ناحیه دو شهر کومان». فصلنامه پژوهشگران فرهنگ، سال نهم، ش ۲۸.
- میرسندسی، سید محمد (۱۳۸۳). مطالعه دینداری و انواع دینداری دانشجویان. پایان‌نامه دکتری رشته جامعه‌شناسی. تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
- نیکخواه، هدایت‌اله (۱۳۹۰). سنجش دینداری جوانان و عوامل مؤثر بر آن (دانش‌آموزان سال سوم و پیش‌دانشگاه شیراز). پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته جامعه‌شناسی. تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- Nahj al-Balage. Translated by Mohammad Dashti (۲۰۰۰). Qom: Mashhor.
- Adhami, A. & S. Keshani (۲۰۱۳). "Social Factors Affecting Religiosity, Case Study youth in Tehran". *Journal of Islamic Azad University_ Branch Shushtar*. Eighth year, No ۱: ۱۷۹-۲۱۰.
- Bran, Pablo (۲۰۰۴). "Analyzing Religiosity within an Economic Framework: The Case of Spanish Catholics". *Review of Economics of the Household*, No. ۲: ۵-۲۲.
- Funk, Richard B. & Fren K. Willits (۱۹۸۷). "College Attendance and Attitude Change". *A Panel Study*, ۷۰-۸۱.

- Ghorbani, J. (۲۰۰۴). **The Relationship between the Religious Orientations of Personality Traits in ۱۶pf Test**. Master's Thesis in Psychology. Tehran: Beheshti University.
- Inglehart, R. (۲۰۰۳). **Cultural Change in Advanced Industrial Societies**. Translated by Maryam Vatary. Kavir Publication.
- Kaufman, G.D. (۱۹۸۱). **The Theological Imagination: Constructing the Concept of God**. Philadelphia: Westminster Press.
- Kirkpatrick, L.A. (۱۹۹۵). "Attachment Theory and Religious Experience". In R.W. Hood, Jr. (Ed.). *Handbook of Religious Experience* (P. ۴۴۶-۴۷۵). Birmingham, AL: Religious Education Press.
- Koleyani, M. (۱۹۸۶). **Alkafi**. Tehran: Daralktb Aleslamye.
- Majlesi, M. (۱۹۸۱). **Bahar al-Anvar**. Beirut: Dar al-Ahya' Altras Arabi.
- Manzare Tavakoli, A. & M. Kohandel (۲۰۱۱). "Examine the Relationship between Religiosity and Self-Esteem Kerman Two Area High School Girl". *Quarterly Culture Researchers*, Ninth year, No ۲۸.
- Moafi, L. & A. Ashrafi (۲۰۱۳). "Factors Affecting Religion Acceptance and the Religion Escapement Perspective of youth among the youth". *Marafat*, Twenty-second year, No ۱۹۴: ۱۳-۲۸.
- Myrsondosy, S.M. (۲۰۰۴). **The Study Religiosity and Types of Religiosity of Students**. Tarbiat Modarres University Sociology Doctoral Dissertation.
- Neekkhah, H. (۲۰۱۱). **Assessing Religiosity youth and Factors Influencing (and Third year Students of Shiraz)**. Master's Thesis in Sociology Beheshti University.
- Saroglou, V. (۲۰۱۰). "Religiousness as a Cultural Adaptation of Basic Tarts: A Five-Factor Modern Perspective". *Personality and Social Psychology Review*, ۱۴: ۱۰۸-۱۲۵.
- Serajzadeh, S.H. (۱۹۹۸). "Religious Attitudes and Behaviors of Adolescents in Tehran". *Research Nemaee*, Second year, No ۷-۸: ۲۹-۱۰۵.
- Serajzadeh, S.H. (۲۰۰۵). **Challenge of Religion and Modernity**. Tarhe No Publication, Second Edition.
- Shojaee zand, A.; S. Shariati Mazinani & R. Habib Zadeh Khotbe Serra (۲۰۰۶). "Study the Status of Religiosity among Students". *Journal of National Studies*. Seventh year, No ۲: ۵۵-۸۱.
- Taleban, M. (۱۹۹۹). "Family, University and Socialization of the youth". *Journal of Social Science Research Letter*, No ۱۲: ۲۷-۵۴.
- Tamney, Joseph B. (۱۹۹۴). "Conservative Government and Support for the Religious Institution: Religious Education in English". *The British Journal of Sociology*, Vol. ۴۵, No ۲: ۱۹۵-۲۱۰.

